

تأملی در جایگاه فرهنگ و ادب فارسی در عرصه مجلات عربی

علی سلیمی*
فرامرزمیرزایی**

۲. فرهنگ و ادب فارسی در دنیای امروز

میراث هر ملت آئینه‌ای است که پیشینه خوب و بد او به وضوح در آن پیداست؛ اما از سوی دیگر «معدود کشورهای در جهان وجود دارند که میراثی غنی، ثبت شده و متنوع داشته باشند. کشورهای چینی، ایران، چین، مصر، یونان و هند از جمله آن معدود کشورها به شمار می‌آیند. هنر، ادبیات، علم، دین و مذهب، اساطیر و مناسک از جمله میراثی هستند که یادآوری و بازآفرینی آن‌ها، تشخیص ملی و اعتماد به خود را افزایش می‌دهد. همه این میراث در ایران به زبان فارسی بیان می‌شوند و رشته اصلی پیوند ایرانیان با این میراث، زبان فارسی است» (نصری، ۱۳۸۷: ۷۱) و این غنای فرهنگ و ادب فارسی، بسیاری از بیگانگان را نیز مجذوب خود ساخته است. و بی‌جهت نیست که «گوته» فیلسوف آلمانی، آنگاه که داستان ادبیات جهانی را مطرح می‌کند... توجه خود را به شاعرانی چون حافظ، سعدی و مولوی ابراز می‌دارد. (آذر، ۱۳۸۷: ۵۰)

این جایگاه بلند فرهنگ و ادب فارسی در جهان باعث شده، طی سالیان گذشته ده‌ها مرکز و مؤسسه پژوهشی در خارج از مرزهای کشور تأسیس شود که درباره این میراث بشری تحقیق و پژوهش می‌کنند. در کتاب راهنمای مراکز و پژوهشگران مطالعات ایرانی (سازمند و نظری، ۱۳۸۵) تعداد قابل توجهی از این مراکز و و ادب‌شناسان و گروه‌های زبان و ادبیات فارسی خارج از مرزهای ایران معرفی شده‌اند.

۳. نقش ایرانیان در ترویج فرهنگ و ادب عربی

نقش اندیشمندان ایرانی در تولید و نشر فرهنگ و ادب عربی، در گذشته‌ای نه چندان دور، به حدی گسترده و عمیق بوده

بررسی چهار مجله: التراث، الموقف الادبی، الآداب العالمیه، فصول

۱. مقدمه

هدف این مقاله، ارائه تحلیلی گزارش گونه از وضعیت نامناسب آثار چاپ شده مربوط به فرهنگ و ادب فارسی در مجلات عربی است. در این بررسی، مقالات مربوط به فرهنگ و ادب فارسی، در همه شماره‌های چهار مجله:

۱. الآداب العالمیه (اتحادیه نویسندگان عرب)

۲. التراث العربی (اتحادیه نویسندگان عرب)

۳. الموقف الادبی (اتحادیه نویسندگان عرب)

۴. فصول (نقد ادبی - مصر)

استخراج و بررسی شده است. مجله‌های اول و دوم و سوم از سایت «اتحاد الکتب العرب = اتحادیه نویسندگان عرب» بررسی شده، و مجله آخر (فصول) نسخه‌های چاپی آن مورد استفاده قرار گرفته است. در این تحقیق، در مجموع حدود ۶۵۰ شماره از این چهار مجله بررسی شد. نتیجه بسیار تأسّف‌بار است و تعداد مقالات مربوط به فرهنگ و ادب فارسی، در همه شماره‌های این مجلات، تقریباً از تعداد انگشتان دست تجاوز نمی‌کند و وضعیتی بسیار نامناسب، هم از لحاظ کمی و هم از نظر کیفی، به خود گرفته است. در حالی که آثار مربوط به ادبیات دیگر زبان‌ها در این مجلات به قدری زیاد است که استخراج همه آن‌ها نیازمند پژوهش‌های طولانی است. هدف این مقاله، صرفاً ارائه گزارشی از این وضعیت نامناسب است و شرح و بیان تفصیلی علل و اسباب آن، مجال فراخ‌تر می‌طلبد.

* دانشیار گروه عربی دانشگاه رازی کرمانشاه / Salimi1390@yahoo.com
** دانشیار گروه عربی دانشگاه بوعلی همدان.

است که نویسندگان عرب‌زبان در گذشته و حال، همواره به آن اعتراف داشته‌اند و دارند. ابن خلدون روزی گفته بود: «بیشتر دانشمندان اسلام عجم بوده‌اند» (مقدمه: عنوان فصل چهل و سوم) چنان که دانشمند معاصر مصری، عبدالسلام کفافی، نیز با اذعان به این حقیقت تاریخی می‌گوید:

زبان فارسی به مرور زمان، یکی از زبان‌های اصلی فرهنگ اسلامی گردید و بیانگر جنبه‌های مختلف آن فرهنگ شد و با زبان عربی در بیان تاریخ اسلام شریک گشت و به شرح تمدن اسلامی، بیان اندیشه‌های اسلامی و انتشار آن در مناطقی که زبان عربی در آن وارد شده است، پرداخت. (کفافی، ۱۳۸۲: ۲۲۶)

هر چند در گذشته و در ابتدای فتح ایران توسط اعراب، زبان عربی به عنوان زبان دینی، غالب شد، اما طولی نکشید که نبوغ ایرانی خود را نشان داد و زبان فارسی طوری با دین آمیخته شد که یکی از زبان‌های اصلی فرهنگ اسلامی گردید و ایرانی‌ها در همه علوم عربی از قبیل تدوین کتب صرف و نحو، بلاغت، تفسیر و تاریخ سرآمد شدند. و در دوره‌های بعد از فتوحات نیز، که عرب‌ها به سبب آمیختگی فرهنگی با دیگر اقوام، نگران از دست رفتن زبان عربی خالص خود شدند و برای جلوگیری از این خطر، اقدام به تدوین قاموس‌های لغت نمودند، آن‌ها در این مرحله، به منظور جمع آوری مواد آن فرهنگ لغت‌ها، به میان عرب‌های بادیه نشینی می‌رفتند که زبان آن‌ها در معرض دگرگونی نبود. و چنان که در تاریخ آمده است، «ایرانی‌ها حتی در این کار هم بر خود عرب‌ها سبقت گرفتند و پیش قدم بودند.» (ایروانی‌زاده و شاملی، ۱۳۸۴: ۶۸)

به هر حال، پیوند میان ادبیات فارسی و عربی و تأثیر و تأثر این دو بر همدیگر، موضوعی است که در طول تاریخ همواره مورد عنایت دانشمندان و تاریخ‌نویسان بوده است، و چنان که گفته شده:

تأثیر زبان عربی بر زبان فارسی پدیده‌ای کاملاً شناخته شده است که بارها مورد پژوهش قرار گرفته است؛ در جهت معکوس، تأثیر فارسی بر عربی، عمدتاً در دو زمینه وام‌واژه (= معرّبات) و اخلاق کهن ایرانی، موضوع پژوهش‌های متعدد اما غالباً ضعیف و نیمه‌کاره بوده است. (آذرنوش، ۱۳۸۵: ۷۰)

اما در این میان، آنچه مایه تأسف است حضور بسیار کم‌رنگ

فرهنگ و ادب فارسی در عرصه مجلات عربی معاصر است. به طوری که پیوند بسیار عمیق و گسترده بین دو فرهنگ و دو ادبیات به شدت رو به ضعف نهاده است و هر چند «در دوران معاصر توسط گروهی از علمای مصر از جمله آن‌ها: عبدالوهاب محمد عزّام، احمد امین، امین ابراهیم الشّواربی، ابراهیم الدّسوقی، عبدالوهاب محمد علوب، حسین مجیب المصری و دیگران برای اولین بار در قرن بیستم در جهان عرب، بخش آموزش و تدریس ادب فارسی در دانشگاه عین شمس در مصر افتتاح شد» (هانی، ۲۰۰۸: ج ۱، ۷۸)، با کمال تأسف، طولی نکشید که رو به ضعف نهاد و این آرزو تحقق نیافت، به طوری که می‌توان گفت امروز جایگاه زبان و ادب فارسی در جهان عرب، به پایین‌ترین سطح خود رسیده است. و این جایگاه «نه تنها در مصر به علت تیرگی روابط سیاسی بلکه در همه کشورهای عربی تنزل یافته است» (همان، ص ۷۹) این کاهش حضور به حدی رسیده است که امروز در صدها شماره از مجلات عربی، مقالات چاپ‌شده درباره فرهنگ و ادب فارسی، بسیار اندک و در سطحی بسیار ضعیف قرار گرفته‌اند.

۴. مجلات مورد مطالعه

الف. مجله الآداب العالمیه

این مجله از سوی اتحادیه نویسندگان عرب در دمشق منتشر می‌شود و نام قبلی آن «الآداب الاجنبیه» بوده است و هم‌اکنون از شماره ۹۰ تا شماره ۱۴۱، که آخرین شماره آن است، در سایت اتحادیه وجود دارد. این مجله چنان که از نام آن برمی‌آید مربوط به ادبیات غیر عربی است، اما حضور نویسندگان ایرانی و چاپ و نشر مقالات مربوط به فرهنگ و ادب فارسی در این مجله، در مقایسه با مقالات مربوط به دیگر ادبیات‌ها، بسیار ناچیز و غالباً محدود به ترجمه است و کمتر جنبه تحلیلی دارد. تعدادی از آن‌ها نیز فقط گفت‌وگوی ادبی یا ترجمه ساده یک قصه است.

در جدول زیر همه مقالات مربوط به ادب فارسی در این مجله احصا شده است. به جرأت می‌توان گفت: مقالات مربوط به ادب فارسی در همه شماره‌های این مجله، به اندازه مقالات موجود در دو شماره آن درباره ادبیات دیگر ملت‌هاست؛ صرف نظر از کیفیت نامطلوب مقالات درباره ادب فارسی که از عناوین آن‌ها قابل درک است.

رقم	عنوان مقالات	نويسنده	شماره مجله	سال انتشار
١	الادب القصصى فى ايران قبل الثورة	محمدرضا سرشار / مترجم احمد موسى أز	١٣٩	٢٠٠٩
٢	اثر القدم، قصة للكاتب الايرانى جلال آل احمد	ندى حسون	١٣٤ / ندى حسون بخش فارسى دانشگاه دمشق	٢٠٠٨
٣	فى فلسفة التصوف الايرانى	سعيد نفيسى / مترجم مصطفى البكور	١٣٣	٢٠٠٨
٤	شهرزاد فى الرواية الايرانية	رضا براهينى / مترجم نظيره الكنز	١٣١	٢٠٠٧
٥	طوفان نوح و طوفان روح	قيصر امين پور	١٢٨ گفت وگو با شاعر	٢٠٠٦
٦	تأثير الادب العربى فى اشعار مسعود سعد	محمد احمد الزغلول	١٢٨	٢٠٠٦
٧	تاريخ الادب المعاصر فى ايران	عدنان طهماسبى / امين مقدسى	١٢٧ ويژه ادب فارسى	٢٠٠٦
٨	ملامح الوصل و الفصل بين العربية و الفارسية	محمد خاقانى	١٢٧	٢٠٠٦
٩	لألى فارسية فى يَمّ العربية	عيسى على العاكوب	١٢٧	٢٠٠٦
١٠	الادب الفارسى المعاصر خارج ايران	ندى حسون	١٢٧	٢٠٠٦
١١	التصوف والعرفان لجلال الدين الرومى	حسين رزمجو	١٢٧	٢٠٠٦
١٢	النثر الفارسى تاريخه و تطوره	غلامرضا مستعلى بارسا / مترجم محمد الفراس الحلباوى	١٢٧	٢٠٠٦
١٣	نظرة فى القصص الشعبى الفارسى	محمدجعفر محبوب / مترجم مصطفى البكور	١٢٧	٢٠٠٦
١٤	فلسفة الخيام فى الرباعيات	حسين جمعه	١٢٧	٢٠٠٦
١٥	مشاهير شعراء ايران الناطقين بلغة الضاد	زين العابدين محبى	١٢٧	٢٠٠٦
١٦	ملامح البطولة النمطية فى شاهنامه الفردوسى	غسان مرتضى	١٢٧	٢٠٠٦
١٧	حافظ الشيرازى لسان الغيب	عبدالكريم اليافى	١٢٧	٢٠٠٦
١٨	الامام الخمينى شاعراً	غسان السليم عبد الامير	١٢٧	٢٠٠٦

۲۰۰۶	۱۲۷ / گفت‌وگو با شاعر	سودابه امینی	الحضارة و الثقافة و الشعر فی حوار مع طاهره صفارزاه	۱۹
۲۰۰۳	۱۱۵	صادق هدایت / مترجم سلیم عبدالامیر حمدان	دانش آکل	۲۰
۲۰۰۳	۱۱۳	محمدجعفر یاحقی / مترجم ندی حسون	المقاومة فی الادب الایرانی المعاصر	۲۱
۲۰۰۲	۱۱۰	فرزانه میلانی / مترجم لمیس اسماعیل عمر	کشف النقاب عن الآخر فروغ فرخزاد	۲۲
۱۹۹۹	۹۷	علوی مقدم	عدد من اکابر شعر ایران	۲۳

ب. مجله التراث العربی

موضوعات این مجله، چنان که از نامش پیداست، میراث عربی و اسلامی گذشته است. در این جا از شماره ۱ تا شماره ۱۱۱ این مجله، که در سایت موجود است، بررسی شده است. در بیش از صد شماره از این مجله، حضور فرهنگ و ادب فارسی و نویسندگان ایرانی بسیار ناچیز و به شرح زیر است:

در پنجاه شماره از این مجله که زمینه کار و تخصص آن ادبیات جهانی است، این تعداد اندک مقاله درباره فرهنگ و ادب فارسی، آن هم با این سطح کیفی بسیار نازل، نشان از گسست و شکافی فراگیر میان دو ادبیات فارسی و عربی دارد. این در حالی است که در این مجله، درباره گمنام‌ترین ادبیات‌های دنیا و بیگانه‌ترین آن‌ها با ادب عربی، صدها مقاله با سطحی بسیار عالی به چاپ رسیده است.

سال انتشار	شماره مجله	نویسنده	عنوان مقالات	ردیف
۲۰۰۵	۹۷	حسین جمعه	من القواسم المشتركة بین الادیبین العربی و الفارسی	۱
۲۰۰۳	۹۱	احمد الحسین	جلال الدین الرومی و التصوف	۲
۲۰۰۳	۹۱	رضوان السح	بین السهروردی و الحلاج	۳
۱۹۹۸	۷۳	محمد المقری / مترجم نهاد خیاطه	التصوف فی ایران القديمة	۴
۱۹۸۹	۳۵	عبدالکریم الیافی	حافظ الشیرازی	۵
۱۹۸۵	۲۰	عبدالکریم الیافی	شیراز و ابنها سعدی	۶
۱۹۸۲	۶-۵ / ویژه ابن سینا	عصام صبری	مؤلفات ابن سینا، فاطمیه	۷
۱۹۸۲	۶-۵	ابراهیم مدکور	ابن سینا بین المشرق و المغرب	۸

ج. مجله‌الموقف الادبی

بیش از ۴۵۰ شماره از این مجله در سایت موجود است. همه آثار چاپ شده درباره فرهنگ و ادب فارسی این مجله واریسی شد و جدول زیر میزان اندک و سطح بسیار نازل این مقالات را به وضوح نشان می‌دهد:

اگر امروز پیوند میان دو فرهنگ عربی و فارسی مانند گذشته می‌بود و به این سطح تنزل نیافته بود، در آن صورت، می‌بایست حداقل نیمی از مقالات این مجله که محور بحث‌های آن میراث گذشته است، به موضوعاتی از قبیل نقش ایرانیان در رشد و توسعه میراث عربی-اسلامی، ادب فارسی و جلوه‌های میراث دینی در آن، و تأثیر و تأثر دو ادبیات بر یکدیگر و موضوعاتی از این قبیل اختصاص بیابد.

ردیف	عنوان مقالات	نویسنده	شماره مجله	سال انتشار
۱	مکانة فلسطین و القدس لدى الایرانیین قدیماً و جدیداً	غسان غنیم	۴۶۴	۲۰۱۰
۲	المقامة العربیة و اثرها على الشعر الفارسی	ندی حسون	۴۱۲	۲۰۰۵
۳	نقد و ترجمة نزار قبانی فی ایران	ندی حسون	۳۸۴	۲۰۰۳
۴	السمات العامه لفکر الامام الشہید مرتضی المطهری	عبدالکریم الاشر	۳۵۸	۲۰۰۳
۵	صورة الفرس فی کتاب البخلاء لجاحظ	ماجد حموده	۳۵۴	۲۰۰۰
۶	اللغة العربیة فی الالهواز ما لها و ما علیها	یوسف عزیز	۳۳۸	۱۹۹۹
۷	مخطوطة جدیدة فی اخبار الحلاج	عمر محمد جمعه	۳۳۶	۱۹۹۹
۸	قراءة دیوان الحلاج، نهاد خیاطه	نهاد خیاطه	۳۰۷	۱۹۹۶
۹	تعقیب على بعض ما قاله فریدالدین العطار فی منطق الطیر	فاروق مرعشی	۲۳۷	۱۹۹۱

و این در حالی است که در این مجله، دهها مقاله تخصصی، به شکل مقایسه و غیر آن، درباره مسائل ادبی دیگر ادبیات‌ها — مانند نمونه‌هایی که در صفحه بعد آمده — به چاپ رسیده است:

دوره دوم، سال ششم، شماره سوم و چهارم، مرداد - آبان‌ماه ۱۳۹۱

ردیف	عنوان مقالات	شماره مجله	سال انتشار
۱	السیاب و الشعر الصینی = بدر شاکر سیاب و شعر چین	۴۱۳	۲۰۰۵
۲	اثر الحرب فی الشعر الاسرائیلی	۴۱۵	۲۰۰۵
۳	طاهر دزداری المستشرق الالبانی	۴۱۵	۲۰۰۵
۴	المقارنة بین اشعار الصین و اشعار العرب	۴۰۱	۲۰۰۴
۵	المسرحية الكلاسیكية الفرنسية	۳۸۱	۲۰۰۳
۶	مدخل الی التحلیل البنیوی للمحکيات - رولان بارت	۳۶۲	۲۰۰۱
۷	حنا مینه و غورکی	۳۶۲	۲۰۰۱
۸	العاطفة فی الفكر الروائی عند دوستویفسکی	۳۵۶	۲۰۰۰
۹	اثر النقد الغربی فی النقد العربی	۳۰۶	۱۹۹۶

گذرا به ادب فارسی شده است. در حالی که در این مجله، دهها مقاله ادبی و تحلیلی در سطوح بسیار عالی، درباره ادبیات زبان‌های دیگر به چاپ رسیده است. علاوه بر این، در بعضی از شماره‌های آن، مبحثی تحت عنوان «عرض دوریات اجنبه = ارائه مجلات خارجی» وجود دارد که به تحلیل مجلات خارجی در زمینه ادب عربی اختصاص دارد. (مجم، ع ۱ و ۲ و ۳ و ۴ - مج ۲، ع ۲ و ۳ و ۴)، چنان که در بعضی از شماره‌های آن، بحثی تحت عنوان «نصوص من النقد الغربی الحدیث» = «متون نقد معاصر غربی» (مجم ۸، ع ۱ و ۲ و ۳ و ۴ - مج ۹، ع ۱ و ۲ و ۳ و ۴) آمده است که در آن گزیده‌هایی از متون نقد ادبی ناقدان غیر عرب ذکر شده است.

۵. خلاصه و نتیجه

از نمونه‌های ذکر شده روشن می‌گردد که آثار نویسندگان ایرانی و چاپ و نشر مقالات درباره فرهنگ و ادب فارسی در مجلات کشورهای عربی چه وضعیتی دارد. گسست بین ادبیات فارسی

موارد ذکر شده تنها نمونه‌هایی اندک از این نوع مقالات است که در این مجله به وفور یافت می‌شود و فقط به ذکر همین نمونه‌ها اکتفا کردیم.

د. مجله فصول (نقد ادبی)

این مجله از مجلات بسیار مهم نقد ادبی در جهان عرب به شمار می‌رود که از سال ۱۹۸۰ در کشور مصر منتشر می‌شود. در این مقاله، ۷۱ شماره آن که در ۲۰ مجلد جمع‌آوری و صحافی شده، مورد بررسی قرار گرفته است. غیبت محسوس فرهنگ و ادب فارسی در این مجله بسیار تأسفانگیزتر از همه موارد ذکر شده است، به طوری که اگر کسی همه شماره‌های این مجله را، از اول تا آخر، واریسی کند تصور خواهد کرد که در دنیا چیزی به نام ادب فارسی وجود خارجی ندارد؛ زیرا در ۷۱ شماره از این مجله فقط یک مقاله به نام «مجنون لیلی بین الادب العربی و الفارسی» نوشته محمد غنیمی هلال، (فصول، مج ۳، ع ۳: ۱۹۸۳) به چاپ رسیده است که در آن اشاره‌ای

و عربی تا به آن جا رسیده است که حتی گاهی بخش‌هایی از آنچه در مجلات جهان عرب درباره ادبیات فارسی چاپ و منتشر می‌گردد، از زبان انگلیسی به عربی ترجمه شده است. به عنوان مثال طی سال‌های اخیر مجله‌ای (دو هفته‌نامه) در کشور مصر، درباره ادبیات فارسی به نام ایران خان به همت شخصی به نام ایمن بدر منتشر می‌شود که ۱۴ شماره آن تاکنون منتشر شده است. بسیاری از مقالات این دو هفته‌نامه، از زبان انگلیسی به عربی ترجمه شده‌اند. از جمله در شماره دوازدهم آن مقالاتی درباره صادق چوبک، سیمین بهبهانی، بزرگ علوی، سیمین دانشور و احمد شاملو چاپ شده که همه آن‌ها را شخصی به نام امیره طلعت از زبان انگلیسی به عربی ترجمه کرده است.

علاوه بر تعداد اندک مقالات مربوط به ادب فارسی در این مجلات، ضعف کیفی این مقالات نیز قابل توجه و بررسی است. به عبارتی دیگر، عناوین مقالات مربوط به دیگر ادبیات‌ها (فارسی و غیر آن) در این مجلات، نشان می‌دهد که رابطه ادبیات عربی با این فرهنگ‌ها در چه سطحی است؛ آیا این ارتباط در لایه‌های بیرونی متوقف شده یا به ژرفا و درون‌مایه‌های ادبی راه یافته است؟! عناوین مقالات گویای آن است که رابطه ادب عربی با ادب فارسی، نسبت به ارتباط

آن با دیگر ادبیات‌ها، در سطحی بسیار نازل قرار گرفته است.

کتابنامه:

- آذر، امیر اسماعیل، ۱۳۸۷، ادبیات ایران در ادبیات جهان، چاپ دوم، تهران: سخن.
- آذرنوش، آذرتاش، ۱۳۸۵، چالش میان فارسی و عربی، تهران: نشر نی.
- ابن خلدون، عبدالرحمن محمد، ۱۹۶۰، مقدمه ابن خلدون، تصحیح عبد الواحد وافی، قاهره.
- ایروانی‌زاده، عبدالغنی و شاملی، نصرالله، ۱۳۸۴، الادب العربی و الایرانیون، تهران: سمت.
- سازمند، بهاره و نظری، علی‌اشرف، ۱۳۸۵، راهنمای مراکز و پژوهشگران مطالعات ایرانی، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- کفافی، محمد عبدالسلام، ۱۳۸۲، ادبیات تطبیقی، ترجمه سید حسین سیدی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- نصری، قدیر، ۱۳۸۷، مبانی هویت ایرانی، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- هانی‌الدینی، نسرین، ۲۰۰۸، استقبال الادب الفارسی المعاصر فی الوطن العربی، بیروت: مرکز الحضارة لتنمية الفكر الاسلامی.

■

نوروز ۹۲ و طرح اهدای کتاب مرکز پژوهشی میراث مکتوب

در اجرای طرح اهدای کتاب به دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه‌های کشور در نوروز ۱۳۹۲، از میان ۳۳ عنوان کتاب منتخب میراث مکتوب، بیش از ۳۲۰ جلد کتاب اهدا شد. بیشترین کتاب درخواستی دانشجویان، تحفة العراقرین و زادالمسافر بود.

